

Надія Юрченко

наукова співробітниця

Херсонський обласний художній музей ім. О. Шовкуненка

(Суми, Україна)

nadiya0196@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-5946-9620

Nadia Yurchenko

Researcher

Kherson Regional Art Museum named after Oleksiy Shovkunenko

(Sumy, Ukraine)

nadiya0196@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-5946-9620

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ МОДЕРНОГО МИСТЕЦТВА СУМСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ ІМ. Н. ОНАЦЬКОГО

FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE MODERN ART COLLECTION IN THE SUMY ART MUSEUM NAMED AFTER NYKONOR ONATSKY

Анотація

У дослідженні розкрито основні етапи надходження модерного мистецтва від заснування музею до художників «нової хвилі». Також розглядаються основні ідеологічні перепони формування колекції в 1920–1930-ті рр. та суттєві її поповнення у 1980–1990-х рр.

Ключові слова: історія, надходження, «розстріляне відродження», мистецтво, генерація.

Abstract

The study reveals the main stages of the arrival of modern art from the founding of the museum to the artists of the "new wave". About the ideological obstacles to the formation of the collection in the 1920s–1930s and significant additions in the 1980–1990s.

Keywords: history, arrival, Executed Renaissance, art, generation.

Сумський округовий художньо-історичний музей (нині – Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького) формувався в роки Української революції 1917–1922 рр. Історія створення закладу починається з призначення у березні 1920 р. Никанора Харитоновича Онацького (1875–1937) на посаду директора. Наразі зібрання нараховує понад 17 тис. експонатів і є вагомю частиною скарбниці Музейного фонду України.

Одним із початкових кроків на шляху до створення музею в маленькому повітовому місті стала «Перша виставка картин місцевих та іногородніх художників» 1914 р. у приміщенні громадського зібрання (тепер – Сумська обласна філармонія), де експонувалося близько 200 творів тогочасних митців. Ця виставка була потужним поштовхом для подальшого розвитку культурного життя Сумщини й однією з причин створення майбутнього музею.

Організація музею, за висловом його першого керівника, професійного художника Никанора Онацького, «припала на грізні 1920–1922 роки і провадилась при неймовірних умовах холоду, голоду й хвороб» (Онацький, 1927, с. 6). Спочатку колекція формувалась із художніх речей різних часів і країн, вилучених із приватних садиб Сумщини, які відбивали смаки й уподобання власників.

Учень К. Костанді, Г. Ладиженського, І. Репіна, нащадок козацького роду, Никанор Онацький, як і багато інших митців свого часу (Юрченко та ін., 2020), палко сприйняв революційний рух, входив до мистецьких угруповань АРМУ та АХЧУ. Проте став жертвою, був тричі засуджений і за сфабрикованою справою розстріляний у листопаді 1937 р.

У першу музейну експозицію, за свідченням Онацького, увійшли твори «...майже всіх видатних українських та російських художників як старих шкіл,

так і новітніх...» (Онацький, 1927, с. 8). Великий розділ складало образотворче та декоративне мистецтво майстрів Західної Європи, України, Росії.

На той час музей активно поповнювався. Про це свідчать архівні джерела та нарис Н. Онацького «Сім років існування музею», де за хронологією подаються суттєві цифри надходжень: 1920 – 2600 од. зб., 1921 – 5453 од. зб., 1922 – 259 од. зб., <...> 1925 – 362 од. зб., 1926 – 692 од. зб. <...> (Онацький, 1927, с. 7).

У грудні 1925 р. музейний відділ Наркомпросу передав 19 художніх творів, спеціально відібраних другом музею А. П. Щербаком (рис. 1), який самовіддано допомагав у комплектації фондів (Онацький, 1927, с. 9). У списку, серед інших, були рідкісні роботи новітнього мистецтва: Я. Паїна («Лампа»), О. Розанової («Безпредметне»), С. Іванова («Натюрморт»), В. Стенберга («Кольороконструкція»), Є. Сагайдачного («Жінка»), Н. Бом-Григор'євої («На дворі»), О. Шевченка («Безпредметне»), М. Мілліоті («Портрет дами в червоному»), І. Френкеля («Портрет дівчинки з лялькою») та ін.; про п'ять із яких зазначено – «з Берлінської виставки» (рис. 2). Усі твори до Наркомпросу були пере-

Рис. 1. Лист про відбір творів з Берлінської виставки для Сумського музею

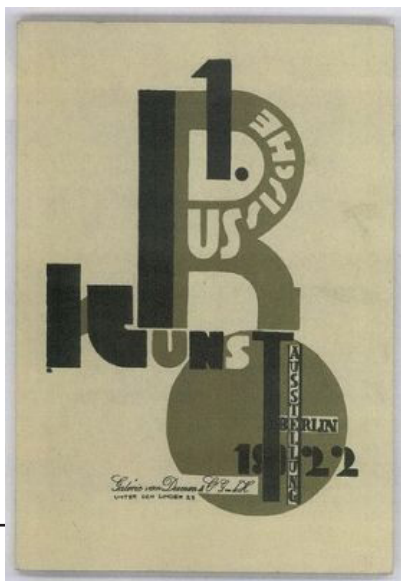
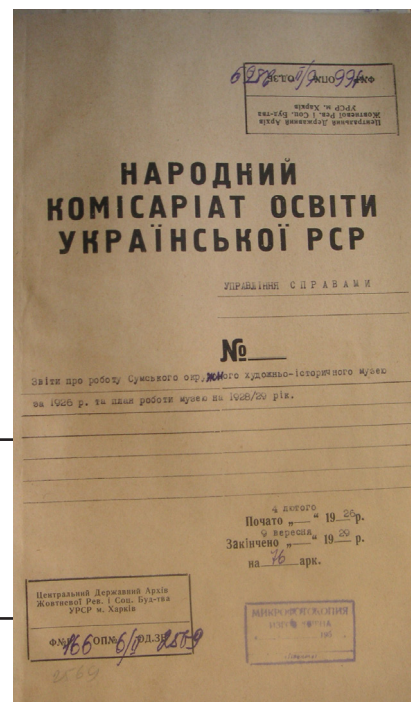

Рис. 2. Каталог творів виставки в Берліні. 1922 р.

Рис. 3. ЦДА. Справа Ф166, ОП6/II, ОДЗВ 2569, 1926–1929, 76 арк.

дані Н. І. Троцькою, М. Г. Машковцевим, А. М. Ефросом – відомими постатями в мистецтвознавстві, які на той час працювали співробітниками у справах музеїв, охорони пам'яток мистецтва і старовини Народного комісаріату освіти (СХМ. Архів ІК39, с. 6).

На той час головною подією виявилася виставка в Берліні й Амстердамі, що відкривала Європі авангардних художників з України, Росії, інших радянських республік: «... була урочисто відкрита 15 жовтня 1922 року в Берліні на Унтер-ден-Лінден в приватній галереї Ван Дімена, стала віхою в історії сучасного мистецтва. Їй судилося стати визначною подією в політичному житті післявоєнної Європи: організована Народним комісаріатом освіти, вона була першим свідком встановлення культурно-дипломатичних відносин між Веймарською республікою та молодю більшовицькою Росією. <...> Особливу зацікавленість склали роботи конструктивістів і супрематистів: їхня безпредметність, закладений політичний підтекст вразили і публіку, і пресу, і західних художників». І це не дивно, бо кураторами виставки були видатні

митці – Давид Штеренберг, Наум Габо, Натан Альтман, двоє з яких уродженці України (<https://pervaya-russkaya-hudozhestvennaya-vystavka-berlin-1922-god>) (Леймер, 2021, 15 жовтня).

Тепер складно встановити, де саме зберігаються згадані вище твори, що надійшли до закладу з музейного відділу Наркомпросу, та чому вони не були занесені до облікових книг (є привід для подальших наукових розвідок). Проте, 1926 р. Онацьким було організовано «малу» виставку «Ліві течії в малярстві» (Онацький, 1927, с. 11). За архівними документами дві роботи з цього переліку – С. Іванова «Натюрморт» й О. Розанової «Безпредметне», зазначені в каталозі-путівнику 1927 р. Київської картинної галереї (Македон, 2021, с. 199–201).

У 2012 р. співробітниками музею в ЦДАВО досліджено списки творів із колекції Оскара-Германа Гансена (1881–1964), яку вивезено під час Першої світової війни з Києва до Сум. Вона зберігалася в маєтку Сумовських й складала основу зібрання (рис. 3). Ці списки допомогли ідентифікувати побутування багатьох експонатів. У 1919 р. владними органами УНР зібрання було націоналі-

зовано, за якісним і кількісним складом визначено як Третій державний музей (відповідно, під першим і другим музеями в Києві були мистецькі зібрання родини Терещенків і Ханенків). Колекція мала повернутися, проте місцеві органи влади своїм наказом про створення музею вирішили її долю, залишивши в Сумах й офіційно передавши до закладу в 1921 р. (ЦДАВО).

Творів українських художників генерації початку ХХ ст., що потрапили до музею за часів Онацького, обмаль. Проте, образотворча частина колекції Оскара Гансена мала не лише класичні полотна ХVІІ–ХІХ ст., але й українських авторів, найімовірніше, придбаних із так званих артистичних виставок новітнього мистецтва у Київському політехнічному інституті в 1910-х рр. Дивом збереглися картини О. Богомазова («У

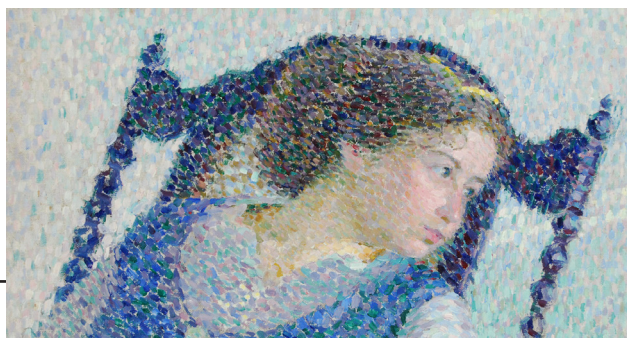

Рис. 4. Олександр Богомазов.
У кріслі-гойдалці. 1907 р.

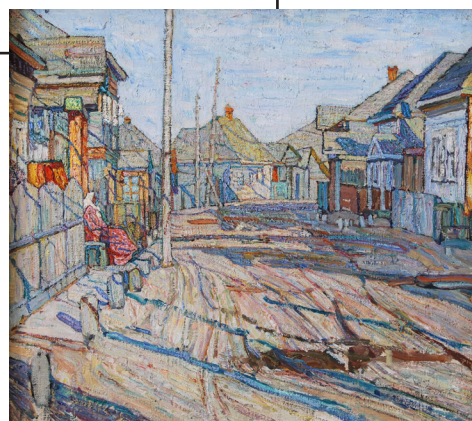
Рис. 5. Василь Кричевський.
Троянди. 1910 р.

кріслі-гойдалці», 1907 (рис. 4), братів В. і Ф. Кричевських («Троянди», 1910 (рис. 5); «Три покоління», 1913), А. Маневича («Ставок». 1899, «Вулиця», 1910-ті (рис. 6) Й. Браза («Петербург. Адміралтейська канавка». 1901). Однак, доля багатьох творів, зазначених в архівах Гансена, зокрема О. Мурашка, Л. Пастернака, П. Волокидина та ін., невідома (ЦДАВО).

Пояснення щодо зниклих творів криється в ідейних міркуваннях влади більшовиків, а також трагічній долі фундатора музею. За спогадами колишніх музейників, у 1950-ті рр. співробітниками КДБ вилучалися документи і «деякі» експонати. Якщо описи й іншу фондову документацію знищено в повоєнні часи, бо мали підпис «ворога народу», то переконливими свідченнями є роботи зі спеціальними позначками на звороті, записані в старих інвентарних книгах.

На початку 1930-х рр., після звільнення Онацького з посади директора, для музею настав період найважчих випробувань. За політичних обставин, пов'язаних із репресіями, та із загальноприйнятих ідеологічних мотивів постанала загроза перепрофілювання закладу на краєзнавчий. Однак, попри всі складнощі, доволі відоме художнє зібрання продовжувало поповнюватися з державних скарбниць країни.

Рис. 6. Абрам Маневич.
Вулиця. 1910-ті рр.

У 1930–1950-ті рр., згідно з рішенням Всеросійського комітету мистецтв (ВКМ) із провідних музеїв надходили твори, попереднє побутування яких із приватних зібрань відомих колекціонерів – Юсупових, Капністів, Ханенків, Голіциних та ін. Отож, вагома колекція творів західноєвропейського мистецтва XVI–XIX ст. суттєво збагатилася. Натомість, після звільнення Онацького, за розпорядженнями міністерства культури музей був змушений передати частину (понад 300 творів) образотворчої колекції та предметів декоративного мистецтва Гансенівського зібрання до Харкова (майже всі твори знищені під час Другої світової війни) і Києва.

У радянський період роботи новітнього часу з колекції Гансена, окрім «Трьох поколінь» Федора Кричевського, у музеї не експонувалися. Це стосується й запламованого Сталіним-Хрущовим у 1950 – початку 1960-х рр. Івана Кавалерідзе. Його пам'ятник Т. Г. Шевченку (1926) в середмісті Сум знищено (1956). Так само і станкова скульптура «Святослав в бою» (1949) з постійної експозиції – демонтована. Ґрунтовне «повернення» уродженця Сумщини відбулося завдяки систематичним надходженням вагомої частини спадщини у 1980–1990 рр. У крипті Свято-Троїцького собору діяла «Скульптурна галерея І. Кавалерідзе», яка проіснувала сім років, й за відомих обставин (передачі церковній громаді) її було зачинено, а твори повернуто до фондів музею.

У радянський період діяла цензура, жорстка заборона на згадування під час екскурсій постатей першого директора музею (незважаючи на його реабілітацію 1956 р.) і мецената-колекціонера Оскара Гансена (Решетньова, 2018, с. 47–59). Брошуру Н. Онацького «Сім років існування Сумського музею» (1927) заборонили та зберігали під грифом «секретно». Після так званої горбачовської перебудови з'явилася

можливість відкрити меморіальну залу Никанора Онацького, продовживши збір і реставрацію понівечених часом творів.

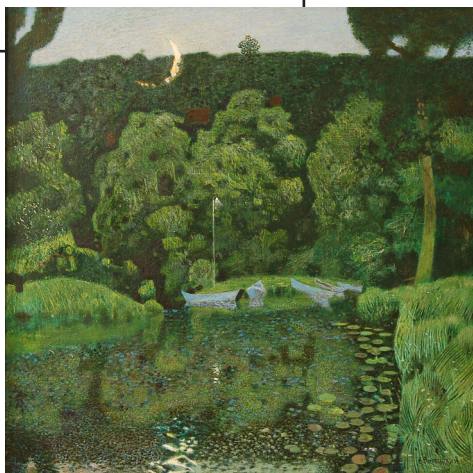
Отже, у ганебні часи репресій відбувся трагічний злам, коли художня еліта – головна рушійна сила національно-культурного відродження 1917–1921 рр., була затаврована радянською владою на довгі роки, а наступні покоління втрачали поступ у розвитку вітчизняного мистецтва.

У 1950–1970-ті рр. до музею надходили твори провідних художників офіційного мистецтва з художньо-виробничого комбінату ім. Е. Вучетича, Дирекції виставок України, Спілки художників УРСР та СРСР. Останнє з великих надходжень відбулося у 1987 р., після дзвінка з Москви; запросивши на відбір творів, повідомили, що «спілка художників СРСР припиняє своє існування». Саме на 1980-ті рр. припав найплідніший період у збиральницькій діяльності музею, коли поповнення здійснювалося, переважно, від авторів творів і колекціонерів. З'явилися роботи відомих уродженців Сумщини – Г. Нарбута і Д. Бурлюка (американського та японського періодів, з останнього – твори подарували японці в 2013 р.) (рис. 7). Творчість цих новаторів є своєрідним початком нової доби в українському образотворчому мистецтві. Серед україн-

**Рис. 7. Давид Бурлюк.
Мері Роз та її твінси. 1940-ві рр.**

**Рис. 8. Віктор Зарецький.
Молодик. 1988 р.**

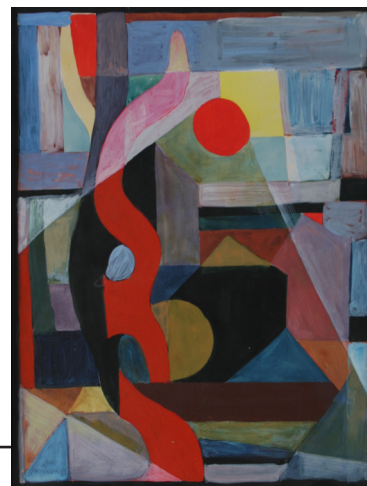
ських художників першої пол. XX ст. у колекції музею представлені М. Бурачек, І. Труш, П. Волокидин, А. Петрицький, А. Маневич, О. Павленко, С. Колесников, брати Кричевські.

Літературно-історичні пам'ятки, пов'язані з Сумщиною, спонукали придбання великих графічних циклів до шевченкіани (В. Гордійчук, Г. Галинська, В. Лобода та ін.), «Слова о полку Ігоревім» (Г. Якутович, В. Лопата, Г. Фаворський, Д. Бісті, Г. Поплавський та ін; понад 80 аркушів).

Інтерес представляє станкова графіка О. Кульчицької, В. Чебаніка, З. Фрадкіна, І. Остафійчука, Ю. Чаришнікова, І. Яновського та багатьох митців XX ст.

Музей має твори й видатних шістдесятників Віктора Зарецького (рис. 8) й Алли Горської. Після посмертної виставки Григорія Гавриленка 1987 р., організованої на «малій» батьківщині братом художника, до фондів надійшло понад 40 живописних і графічних творів, серед яких – супрематичні й абстрактні композиції (рис. 9).

У 1991 р. організовано міжнародний концептуальний виставковий проєкт «Сучасні художники – Малевичу» в Конотопі, Білопільлі, Сумах, Києві, Калінінграді та Гданську. Учасниками виставок

**Рис. 9. Григорій Гавриленко.
Абстрактна композиція. 1960-ті рр.**

були понад 100 художників, серед яких: А. Криволап, Т. Сільваші, О. Дубовик, А. Сумар, О. Міловзоров, М. Гейко та ін. Проєкт діяв протягом чотирьох років, видано ґрунтовну газету «Супремус. Конотоп». Результат виставок – надходження мистецьких творів до музейних зібрань, де вони відбувалися.

Після персональних презентацій у музеї свої полотна подарували такі провідні митці сучасності: О. Животков, М. Журавель, А. Блудов, І. Марчук, В. Франчук. Безцінні дарунки заклад отримав із нагоди 95-річного ювілею. Бажання бути представленими в зібранні виявили: А. Криволап, В. Ковтун, О. Павлов, В. Малих, В. Шкарупа; останній – реставратор музею, який згодом виїхав до Києва й успішно працює в новітніх мистецьких напрямках.

Окрему сторінку презентують твори художників «Нової хвилі», привезені з молодіжних пленерів у Седневі 1988–1990 рр. (Баршинова, 2009, с. 16), а також роботи художників Києва, Полтави, Одеси, Ужгорода, Харкова, Львова (Юрченко, 2009).

У цей період зібрання значно поповнилося новим мистецтвом, започатковано формування зібрання, що «ламало» стереотипи уявлень про надходження «випробуваних часом» творів,

які потрапляли до музею з офіційних установ. З'явилися роботи, тоді ще молодих митців Галичини та Закарпаття: Р. Жука, В. Богуславського, М. Демцю, С. Біби, П. Ковача, унікальні нонконформістські аркуші В. Лободи, де образна наповненість полягає в зосередженості на асоціаціях життєвих спостережень через художнє мислення. Їхні композиційно-живописні надзавдання спрямовані на моделювання власного уявлення про всесвіт.

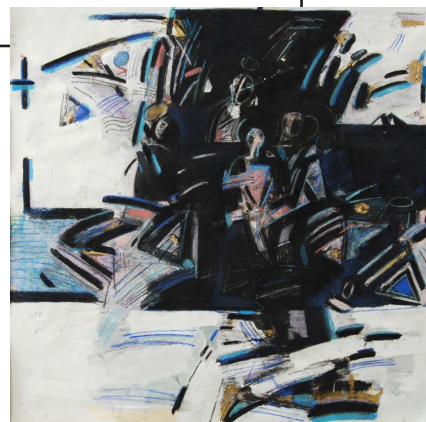
«Київська школа» у музейній колекції представлена полотнами О. Голосія, Г. Вишеславського (**рис. 10**), А. Савадова, Д. Кавсана, В. Трубіної, С. Панича, О. Гнилицького (**рис. 11**), Л. Вартиванова. Різностильові екзистенційні твори з переважанням декоративних площин локального кольору, в яких діють картинні образи із підкресленим духовним драматизмом. Графічні аркуші В. Ісупо-

**Рис. 10. Гліб Вишеславський.
Метро. 1988 р.**

**Рис. 11. Олександр Гнилицький.
Вечірній натюрморт. 1986 р.**

**Рис. 12. Марко Гейко.
Сакральний пейзаж. 1990 р.**

ва, О. Сухоліта, В. Мальченка виражають розуміння образотворчості як носія вічних духовних цінностей.

Одеське мистецтво представлено творами О. Ройтбурда. Завдяки йому сумська скарбниця збагатилася такими самобутніми іменами, як Є. Рахманін, Д. Тронов, В. Кабаченко, Л. Дульфана. У роботах цих художників характерною інтерпретацією дійсності стає іронічна парадоксальність зі схильністю до емоційної публіцистичності, що набуває соціального та політичного забарвлення.

Полтавщина цього періоду подарувала нашій країні таких майстрів, як Г. Рідна, М. Гейко (**рис. 12**), Л. Маркосян, Д. Свечников, І. Величко, А. Лавренко, Г. Волков. Асоціативність образного ряду в роботах полтавців має перевтілений національно-романтичний зміст.

Традиції «харківської школи» кінця 1980-х – початку 1990-х відбито у якісно новій образотворчій мові. До фондів музею надійшли живопис і графіка художників як старшого, так і молодшого покоління: В. Кулікова, В. Гонтарова, С. Луньова, П. Тайбера, В. Ігуменцева, Є. Бикова, О. Судакова, П. Макова, О. Кудінової. В їхній творчості органічно переплелися біблійні та сучасні знаки-міфологи. Два покоління митців – вчителі й учні – складають єдине коло самобутнього світобачення.

За цей час до фондів надійшло понад 200 експонатів. Музейники отримали цінний досвід у пошуковій роботі та підняли «планку» якості зібрання. Було презентовано кілька виставок, одна з яких – «Осягнути космос буття» (Юрченко, & Федевич, 1991). Роботи ба-

гатьох митців уперше придбано державною установою, хоча молоді автори з легкістю дарували музею свої доробки. До фондів закладу надійшла цілісна спадщина сучасних митців, що надає усвідомлення глибин творчих процесів, які відбувалися в Україні.

Список використаних джерел та літератури

- Баршинова, О. (Упоряд.). (2009). **Українська нова хвиля. Каталог виставки**. Оранта.
- Леймер, М. (2021, 15 жовтня). Первая русская художественная выставка, Берлин 1922 год. **Dekoder [читаю Європу]**. <https://www.dekoder.org/ru/gnose/pervaya-russkaya-hudozhestvennaya-vystavka-berlin-1922-god>
- Македон, І. (2021, 20–22 жовтня). Поповнення українських державних музейних колекцій живописними картинами з Берлінської виставки (1922) в період з 1925–1928 роки [Доклад на конференції]. У **Сто років існування Сумського округового художньо-історичного музею**. Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького, Суми, 198–203.
- Онацький, Н. (1927). **Сім років існування Сумського музею**. Суми-друк.
- Решетньова, Г. (2018). Оскар Гансен: нові біографічні відомості. **Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв**, 1, 47–59.
- Сумський художній музей (СХМ). Архів ІК39, 6.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 1. Спр. 707.
- Юрченко, Н. (2009). З магічним запахом свіжої фарби: про твори українських художників-авангардистів «Нова хвиля» зі Сумського художнього музею ім. Н. Онацького. **Музейний провулок**, 3, 132–137.
- Юрченко, Н., Ареф'єва Г., & Святець, Г. (2020). **Никанор Онацький: ідентифікація. Альбом-монографія**. Триторія.
- Юрченко, Н., & Федевич, Л. (1991). **Каталог виставки графіки та кераміки «Осягнути космос буття»** (І. Сизоненко, авт. вступ. ст.). Сумський художній музей.